

BİLİNCİN TAPINAĞI, YERYÜZÜNÜN ÇAMURU: HUSSERL–HEIDEGGER HATTININ ELEŞTİRİSİ

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Metin, fenomenolojiyi Husserl–Heidegger hattı üzerinden eleştirel bir otopsiye yatırır ve Heterobilim Okulu açısından yeniden düşünür. Fenomenoloji, pozitivizmin insanı ölçülebilir nesneye indirgeyen soğuk aklına karşı deneyimi, bilinci ve anlamı savunur. Husserl’in “şeylerin kendisine dönelim” çağrısı, bilincin dünyaya yönelimini ve yaşantının iç dokusunu görünür kılar; fakat metin, bu bilincin fazla steril, Avrupaî ve tarihsel-siyasal çamurdan arındırılmış olduğunu vurgular. Epoché, yani dünyayı paranteze alma yöntemi, düşünce terbiyesi bakımından değerli görülür; ancak açlık, zulüm, çocuk korkusu, devlet baskısı ve toplumsal yaralar paranteze alınamaz. Husserl’in yaşam dünyası kavramı modern bilimin soyut kibrine karşı önemli bir açılım sunsa da, Heterobilim Okulu bu kavramı sınıf, coğrafya, kurum, yoksulluk ve haysiyet sınavyyla genişletir. Heidegger ise bilinci varlık, zaman, kaygı, ölüm ve dünya-içinde-varlık düzlemine taşır; fakat Dasein’in sınıfsız, coğrafyasız, devletsiz ve çocuksuz bırakılması sert biçimde eleştirilir. Otantiklik fikri, kalabalığın sahte dilinden kurtuluş imkânı taşır; ancak adaletle birleşmezse aristokratik yalnızlığa dönüşür. Heidegger’in Nazi dönemiyle ilişkisi, ontolojinin etikle sınırlanmadığında karanlık bir ihtisama dönüşebileceğini gösterir. Sonuçta metin, fenomenolojiyi reddetmez; onu yere indirir. Heterobilim Okulu, “yersel fenomenoloji” önerisiyle bilinci, varlığı ve deneyimi çocuk, pazar filesi, mahkeme koridoru, okul sırası, devlet mührü ve yaralı coğrafya üzerinden yeniden kurmayı teklif eder.

1

1. Bölüm: Fenomenoloji Neye İsyan Etti?

Fenomenoloji, Batı düşüncesinin kendine attığı zarif ama eksik bir tokattır. Bu tokat, kaba pozitivizme, insanı laboratuvar masasına yatıran bilimci kibre, hakikati yalnızca ölçülebilir olana indirgeyen modern akıl sarhoşluğuna karşı atılmıştır. Husserl’in “şeylerin kendisine dönelim” çağrısı, ilk bakışta masum bir felsefi temizlik önerisi gibi durur. Sanki düşüncenin üstüne çökmüş toz silinecek, kavramların arasına sıkışmış insan yeniden nefes alacak, deneyim kendi canlılığı içinde görülecektir. Güzel. Hatta çok güzel. Fakat güzel olan her şey hakikati tamamlamaz; bazen hakikatin yalnızca cilalı yüzünü gösterir.

Fenomenoloji, modern bilimin dünyayı nesneleştirme hastalığına karşı doğdu. Çünkü modern akıl, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, insanı da dünya gibi ölçmek, kesmek, sınıflandırmak, kataloglamak istedi. Taş nasıl inceleniyorsa insan da öyle incelenecek; ruh, bilinç, acı, korku, umut ve anlam da mümkünse cetvele vurulacaktı. Bu aklın gözünde insan, varoluşsal bir yara değil, analiz edilecek bir dosyaydı. İşte fenomenoloji bu dosya medeniyetine itiraz etti. İnsan dünyayı yalnızca bilmez; yaşar. Dünya insana yalnızca veri olarak gelmez; anlam olarak açılır. Bir ev, mimarlık planından ibaret değildir; çocukluk kokusudur, baba sessizliğidir,

anne gölgesidir, ölümden sonra boş kalan odadır. Bir okul, yönetmelik binası değildir; korkunun, merakın, haysiyetin veya ezilmişliğin ilk kurumsal sahnesidir.

Husserl burada önemli bir kapı açar. Bilincin edilgen bir ayna olmadığını söyler. Bilinç her zaman bir şeye yönelir. İnsan dünyaya boş gözle bakmaz; dünya ona anlam ufukları içinde görünür. Bir sandalye yalnızca ağaç ve çividen oluşmaz; oturma imkânıdır, bekleme hâlidir, bazen mahkeme koridorunda adalet gecikmesidir. Bir kapı sadece mimari unsur değildir; içeri alınma veya dışarıda bırakılma tecrübesidir. Fenomenoloji işte bu yüzden değerlidir: Nesnenin arkasındaki yaşantı dokusunu, anlamın iç hareketini, bilincin dünyayla kurduğu bağı ciddiye alır.

Fakat Heterobilim Okulu açısından mesele tam burada çatallaşır. Fenomenoloji, insan deneyimini bilimci indirgmeden kurtarıırken, onu çoğu zaman fazla steril bir bilinç odasına taşır. O odada düşünce temizdir, kavram berraktır, öznenin yönelimi incelikle analiz edilir. Fakat hayat bu kadar temiz değildir. Hayatın ayakkabısında çamur vardır. Devlet dairesinde bekleyen yurttaşın yüzünde yorgunluk vardır. Çocuğun okul çantasında pedagojik şiddet vardır. Yoksulun pazar filesinde ekonomi teorisinin açıklayamadığı bir mahcubiyet vardır. Bir annenin suskunluğunda, bir işçinin nasırında, bir depremzedenin battaniyesinde, bir mültecinin sınır kapısındaki bakışında fenomenolojiye sığmayan sert bir dünya vardır.

Batı felsefesi çoğu zaman insanı düşünürken insanın üstündeki kurumu, insanın içindeki tarihi, insanın sırtındaki iktidarı yeterince göremez. Fenomenoloji de bu zaafı bütünüyle aşamaz. Husserl'in bilinci, Avrupa üniversitesinin masasında oturan, düşünmeye vakti olan, dünyayı paranteze alabilecek kadar güvenli bir öznenin bilincidir. Oysa bazı insanlar dünyayı paranteze alamaz. Çünkü dünya onların üstüne yıkılmıştır. Aç çocuk için "doğal tavrı askıya almak" felsefî bir yöntem değil, kötü bir şakadır. Borç içindeki baba için dünya, bilince verilen bir fenomen değil, kapıya dayanan icra memurudur. Teopolitik baskı altında yaşayan insan için anlam, saf bilinçte açılan bir ufuk değil, çoğu zaman korkuyla kirletilmiş bir alandır.

Bu yüzden fenomenolojinin isyanı değerlidir ama yarımıdır. Pozitivizme karşı deneyimi savunmuştur; fakat deneyimin tarihsel ve politik zehirlenmesini yeterince açamamıştır. Bilinci kurtarmıştır; fakat bilincin içine çöken sınıfı, devleti, dini, bürokrasiyi, sömürgeyi, milliyetçiliği, patriyarkal mirası ve kurumsal çürümeyi aynı kuvvetle masaya koyamamıştır. Batı akli burada yine kendi alışkanlığına döner: Önce arındırır, sonra inceler. Oysa Heterobilim Okulu açısından düşüncenin görevi yalnızca arındırmak değildir; kirin kaynağını da teşhir etmektir.

Fenomenoloji "şeylerin kendisine dönelim" derken haklıdır. Fakat Heterobilim Okulu şunu ekler: Şeylerin kendisine dönmek yetmez; şeylerin yarasına, tarihine, sahibine, gasp edilmiş anlamına, üzerine çökmüş iktidara da dönmek gerekir. Bir taş, yalnızca görünen taş değildir; bazen yıkılmış evin taşıdır. Bir masa, yalnızca kullanım nesnesi değildir; bazen müzakere edilmeyen adaletin, imzalanan ihanetin, yazılan sürgün kararının masasıdır. Bir okul sırası, yalnızca öğrenci eşyası değildir; bazen çocuğun hayal gücüne vurulmuş devlet mührüdür.

Bu ilk bölümde fenomenolojiye haksızlık etmeden, onun eksikliğini açıkça görmek gerekir. Fenomenoloji modern dünyanın ruhsuz nesneciliğine karşı insan deneyimini savunmuştur. Bu, önemlidir. Ama Heterobilim Okulu'nun meselesi daha serttir: Deneyim kimin deneyimidir? Bilinç hangi coğrafyada bilinçtir? Dünya kime nasıl görünür? Avrupa'da düşünce olarak beliren şey, başka bir coğrafyada bazen yara, bazen yoksulluk, bazen devlet dayağı, bazen epistemik sömürge olarak görünür.

Bu yüzden bizim fenomenolojiyle hesabımız düşmanca değil, cerrahidir. Ne kutsarız ne çöpe atarız. Okuruz, tartarız, keseriz, dikeriz; gerekirse kemiğini kırıp yeniden kaynatırız. Çünkü düşünce ithal malı gibi kullanılmaz. Düşünce, yerin acısıyla sınanır. Bir felsefe, çocuk yüzüne, yoksul sofrasına, mahkeme kapısına, mezarlık taşına, dağ yoluna, kırık okul penceresine bakamıyorsa hâlâ eksiktir.

Filozof Kirpi: "Şeylerin kendisine dönmek iyidir; fakat şeyin üstündeki kanı, çamuru ve çocuk parmak izini görmeyen bilinç, hakikatin yalnızca ütülenmiş gömleğini sever."

2. Husserl'in Bilinç Tapınağı

Husserl, modern düşüncenin ortasına ince işçilikle kurulmuş bir bilinç tapınağıdır. Tapınak sözcüğünü boşuna kullanmıyorum; çünkü Husserl'de bilinç, rastgele akan bir iç konuşma değil, dünyayı anlamlı kılan merkezî açıklıktır. İnsan, şeylerin karşısında yalnızca bakan bir göz değildir; gördüğünü kuran, anlamlandıran, ona yönelen, onu kendi yaşantı ufku içinde kavrayan bir varlıktır. Bu yüzden Husserl'in en önemli kavramlarından biri yönelimselliktir. Bilinç daima bir şeye bilinçtir. Boşta asılı duran, kendi içine kapalı bir bilinç yoktur; bilinç kapıya, yüze, ağaca, ölüme, bekleyişe, korkuya, Tanrı fikrine, adalet arzusuna, kayıp bir çocukluk kokusuna yönelir.

Bu hamle, felsefe tarihinde küçümsenecek bir hamle değildir. Çünkü Husserl, insanı kaba nesnecilikten kurtarmak ister. Modern bilimin soğuk parmakları, dünyayı dokunduğu anda sayıya, ölçüye, kategoriye çevirir. Oysa insanın yaşadığı dünya sadece ölçülebilir bir alan değildir. Bir evin metrekaresi vardır; ama evin insan ruhundaki yankısı metrekareye sığmaz. Bir annenin sesi desibel olarak ölçülebilir; fakat o sesin çocuğun varlığında açtığı güven alanı ölçüye gelmez. Bir mezar taşı taşır; ama o taşın başında duran insan için taş, hafıza ile hiçlik arasında dikilmiş sessiz bir cümledir. Husserl bu anlam dünyasını savunur. Bilincin dünyaya verdiği anlamı, yaşantının iç örgüsünü, şeylerin bize nasıl göründüğünü felsefenin merkezine taşır.

Fakat tam burada Heterobilim Okulu'nun itirazı başlar. Husserl'in bilinç tapınağı inceliklidir; fakat fazla temizdir. Fazla beyaz duvarlı, fazla Avrupaî, fazla üniversite koridorludur. Orada bilinç artırılır, yaşantı çözümlenir, fenomen incelenir; fakat insanın içine çöken tarihsel ağırlık yeterince gürültü çıkarmaz. Husserl'in öznesi dünyaya yönelir; ama bu öznenin sınıfı, coğrafyası, devletle ilişkisi, dinle yaralanmışlığı, yoksullukla terbiye edilmiş korkuları, sömürgeyle kırılmış dili çoğu zaman gölgede kalır. Bilinç vardır; ama bilincin arkasındaki hayat kavgası çok kısık sesle konuşur.

Oysa Heterobilim Okulu açısından bilinç, asla steril değildir. Bilinç pazar filesi taşır. Bilinç kira derdi yaşar. Bilinç sınav sistemiyle budanır. Bilinç imamın, öğretmen, polisin, babanın, müdürün, patronun, mahkemenin, televizyonun ve sosyal medyanın sesleriyle delik deşik edilir. İnsan dünyaya yönelirken yalnız yönelmez; yanında tarih yürür, arkasında devlet homurdanır, cebinde ekonomik endişe taşır, dilinde toplumun yasakları dolaşır. Bu nedenle bilinç, saf bir iç açıklık değil, çoğu zaman dış dünyanın işgal edilmiş karargâhıdır.

Husserl'in noesis ve noema ayrımı, yani bilincin yönelme edimi ile yönelinen şeyin bilinçteki anlamı arasındaki ilişki, düşünce bakımından zarif bir ayrımdır. Fakat zarafet bazen yarayı örter. Bir çocuk okula baktığında ne görür? Sadece okul fenomenini mi? Tahta, sıra, öğretmen, zil, kitap mı? Hayır. O çocuk bazen aşığılanma korkusunu görür, bazen yoksulluğunu fark eder, bazen devletin kendi üstüne eğilmiş kaba elini hisseder, bazen ailesinin sınıfsal kaderini sırt çantasında taşır. İşte burada fenomenoloji, Heterobilim Okulu açısından genişletilmek zorundadır. Çünkü fenomen, sadece bilince verilen anlam değildir; toplumsal düzenin bilince kazıdığı izdir.

Husserl'in amacı felsefeyi sağlam bir temele kavuşturmaktır. Modern bilginin krizini aşmak, bilimlerin kaybettiği anlam zeminini yeniden kurmak istiyordu. Bu çaba değerlidir. Fakat sağlam temel arayışı, bazen hayatın kırık zeminini ihmal eder. İnsan her zaman sağlam zeminde düşünmez. Bazen enkazda düşünür. Bazen sürgünde düşünür. Bazen borç içinde, bazen mahkeme kapısında, bazen hastane koridorunda, bazen

çocuğunun geleceği için uykusuz kaldığı gecede düşünür. Böyle durumlarda bilinç, fenomenolojik bir berraklıkla değil, yorgun ve yaralı bir yoğunlukla çalışır.

Heterobilim Okulu, Husserl'i bu yüzden çöpe atmaz; ama ona secde de etmez. Husserl bize bilincin dünyayla kurduğu anlam bağına gösterir. Bu önemlidir. Ancak biz bu bağı üzerine coğrafyayı, tarihi, iktidarı, ahlâkı, toplumsal yarayı ve çocuk yüzünü eklemek zorundayız. Çünkü bir düşünce, çocuğun korkusunu, yoksulun mahcubiyetini, yurttaşın devlet karşısındaki ezikliğini, teopolitik rejimlerin insan zihninde açtığı paslı yarayı görmeden tamamlanamaz.

Husserl'in bilinç tapınağında insan, dünyaya yönelen anlam kurucu bir varlıktır. Heterobilim Okulu'nun sert sorusu ise şudur: Bu tapınağın kapısında kimler bekletiliyor? Bilincin içine alınmayan hangi kalabalıklar var? Avrupa felsefesinin en incelikli kavramları bile bazen kapıda ayakkabısı çamurlu insan görünce huzursuz olur. Çünkü çamur, kavramı bozar. Ama belki de düşüncenin kurtuluşu tam burada başlar: Kavramın paçasına hayat çamuru bulaştığı yerde.

Husserl'in büyüklüğü, bilinci sıradan psikolojik bir olay olmaktan çıkarıp anlamın kurucu alanı hâline getirmesidir. Eksikliği ise bu alanı çoğu zaman tarihsel, siyasal ve sınıfsal gürültüden fazla arındırmasıdır. Oysa bilinç, sadece dünyaya yönelmez; dünya tarafından sıkıştırılır, yoğrulur, kandırılır, korkutulur, kirletilir ve bazen de isyana zorlanır. Bilinç masum bir pencere değil, çoğu zaman taşlanmış bir camdır.

Filozof Kirpi: "Bilinç dünyaya yönelir; fakat dünya zulümle eğrilmişse, yönelimin kendisi bile biraz kambur doğar."

3. Epoché — Dünyayı Paranteze Almak mı, Dünyadan Kaçmak mı?

Husserl'in felsefesinde en zarif, en meşhur, en tehlikeli hareketlerden biri **epoché**dir. Yani doğal tavrı askıya almak, dünyaya ilişkin peşin kabulleri paranteze çekmek, fenomenin bilince nasıl verildiğine bakmak. İlk bakışta tertemiz bir felsefî disiplin önerisi. Acele hüküm vermeyeceksin. Dünyaya miras aldığın kanaatlerle saldırmayacaksın. Nesneyi alışkanlıkların, dogmaların, hazır inançların, gündelik kabullerin içinden değil; nasıl görünüyorsa, nasıl tecrübe ediliyorsa, oradan kavramaya çalışacaksın. Düşünce için iyi bir nefes. Zihne çekilmiş bir el freni. Felsefenin "dur bakalım" demesi.

Bu yöntem, modern insanın kanaat çöplüğüne karşı hâlâ değerlidir. Çünkü insan çoğu zaman görmez; gördüğünü sandığı şeye toplumun ezberini yapıştırır. Bir yoksulu görmez, tembel der. Bir çocuğu görmez, not ortalaması der. Bir kadını görmez, rol der. Bir dindarı görmez, kalıp der. Bir muhalifi görmez, hain der. Bir yabancıyı görmez, tehdit der. Doğal tavır dediğimiz şey, çoğu zaman masum gündeliklik değil, toplumsal önyargıların otomatik pilotudur. Husserl'in epoché hamlesi burada temiz bir felsefî uyarıdır: Önce dur. Hükmünü askıya al. Şeyin kendisini, görünüşünü, veriliş tarzını, anlam ufkunu çözmeye çalış.

Fakat Heterobilim Okulu'nun sert itirazı tam buradan gelir: Bazı dünyalar paranteze alınamaz. Daha doğrusu, paranteze almak bazen düşünsel titizlik değil, ahlâkî kaçış olur. Açlığı paranteze alamazsın. Zulmü paranteze alamazsın. Bir çocuğun eğitim sisteminde ezilişini, bir işçinin patron karşısındaki çaresizliğini, bir mahkeme kapısında yıllarca bekleyen insanın yüzündeki çöküntüyü paranteze almak, felsefî derinlik gibi görünebilir; ama bazen sadece iyi cilalanmış bir kayıtsızlıktır. Hakikat, laboratuvar sessizliğinde incelenen bir böcek değildir. Hakikat bağırır, kokar, kanar, terler, bazen kapıya dayanır.

Epoché, düşüncenin acele hükümden arınması için kıymetlidir; ama hayatın acil yaralarını askıya almak için kullanıldığında tuhaf bir entelektüel konfora dönüşür. Avrupa felsefesinin büyük zaaflarından biri burada belirir: Dünyayı anlamak için dünyadan mesafe almak ister. Mesafe bazen gereklidir; çünkü öfke de insanı

kör edebilir. Fakat mesafe kutsallaştırıldığında düşünce, acının uzağında estetik bir seyir terasına yerleşir. Aşağıda insanlar yanarken yukarıda kavramlar birbirine nazikçe eğilir. Akademi buna bayılır. Çünkü akademi çoğu zaman yangının sıcaklığını değil, yangın üzerine yazılmış dipnotların sıcaklığını sever.

Heterobilim Okulu açısından mesele, epoché'nin reddi değildir; onun yeryüzüne indirilmesidir. Evet, kanaati askıya alalım. Evet, dogmayı askıya alalım. Evet, ideolojik otomatığı askıya alalım. Fakat adalet duygusunu, çocuk yüzünü, toplumsal hafızayı, tarihsel şiddeti, sömürge izini, devletin hoyrat elini askıya almamalıyız. Çünkü bunlar fenomenin dışında duran gürültüler değildir; fenomenin içine işlemiş gerçekliklerdir. Bir okul sırasına baktığımızda yalnızca sıra görmüyoruz; sınıfsal eleme düzenini, disiplin aygıtını, çocuk bedenini hizaya sokan pedagojik iktidarı da görüyoruz. Bunları paranteze aldığımızda geriye kalan şey, hakikat değil, hakikatin maketi olur.

Husserl'in doğal tavra karşı uyarısı, Heterobilim Okulu için başka bir biçimde genişletilebilir. Biz de doğal tavrı askıya almamız; ama yalnız bireysel kabulleri değil, medeniyetin dayattığı epistemik kabulleri de. Batı'nın kendi tarihsel tecrübesini evrensel insanlık durumu gibi sunmasını askıya almamız. Avrupa üniversitesinin kavramlarını, sanki dünyanın bütün acılarını açıklamaya yetmiş gibi pazarlamasını askıya almamız. "Merkez" denilen yerin merkezliğini askıya almamız. Hatta filozofun kendi cübbesine duyduğu gizli hayranlığı da askıya almamız. Çünkü bazen en kalın dogma, dogmasızlık iddiasının içinde saklanır.

Burada epoché, Heterobilim Okulu için tersine çevrilebilir. Dünyayı değil, dünyanın üstüne çöken sahte kavramları paranteze alacağız. Halkı değil, halk adına konuşan epistemik komisyoncuları paranteze alacağız. Çocuğun acısını değil, çocuğu nesneleştiren eğitim bürokrasisini paranteze alacağız. Dini değil, dini makam, para ve itaat üretim makinesine çeviren teopolitik düzenekleri paranteze alacağız. Böylece fenomenoloji, steril bir bilinç jimnastiği olmaktan çıkar; kirli dünyaya giren bir düşünce neşterine dönüşür.

5

Çünkü şeylerin kendisi, çoğu zaman saf değildir. Şeyler tarihle lekelenmiştir. Masa, yalnız masa değildir; üzerinde imzalanmış sürgün kararları vardır. Kapı, yalnız kapı değildir; kimin içeri alınacağını, kimin dışarıda bekletileceğini belirleyen iktidar çizgisidir. Defter, yalnız defter değildir; yoksul çocuğun eksik kırtasiyesiyle zengin çocuğun parlak kalemi arasındaki sessiz uçurumdur. Fenomenoloji bu farkı görmediği anda, şeylerin kendisine değil, şeylerin ütülenmiş görüntüsüne dönmüş olur.

Bu yüzden bizim epoché ile meselemiz nettir: Askıya alma, düşüncenin terbiyesi olarak iyidir; fakat adaletin ertelenmesine dönüşürse çürür. Hükmü askıya almak başka şeydir, vicdanı askıya almak başka. Birincisi felsefe yapar; ikincisi konforlu suç ortaklığı üretir. Heterobilim Okulu'nun ihtiyacı, dünyadan kaçan bir parantez değil, dünyanın sahte parantezlerini kıran bir bakıştır.

Filozof Kirpi: "Dünyayı paranteze alma; önce dünyanın üstüne çöken yalanı paranteze al, yoksa hakikat içeride değil dışarıda boğulur."

4. Yaşam Dünyası — Husserl'in Geç Gelen Pişmanlığı

Husserl'in düşüncesinde **yaşam dünyası** kavramı, sanki uzun süre cam kavanozda saklanmış bilincin nihayet pencereyi açıp sokağın sesini duyması gibidir. Bilimlerin soyut dili, matematiksel kesinlik tutkusu, modern aklın her şeyi formüle bağlama iştahı karşısında Husserl, gündelik yaşantı dünyasının önceliğini hatırlatır. İnsan önce teorik bir evrende yaşamaz; önce sokakta yürür, ekmeğe alır, korkar, sever, bekler, üzülür, dua eder, itiraz eder, susar, çocuğunun yüzüne bakar. Bilim sonra gelir. Kavram sonra gelir. Metodoloji sonra gelir. Hayat, teoriden daha yaşlıdır.

Bu kavram, fenomenolojinin en verimli damarlarından biridir. Çünkü modern bilim, başarı sarhoşluğu içinde, kendi doğduğu zemini unuttur. Laboratuvar, okul, hastane, mahkeme, devlet dairesi, piyasa, ekran, fabrika; bunların hepsi önce insan yaşantısının içinde anlam kazanır. Bir sayı, bir grafik, bir istatistik, bir yönetmelik, bir kanun maddesi, bir bilimsel kategori; hepsi yaşam dünyasının üzerinde yükselir. İnsan dünyayı önce teorik olarak değil, bedeniyle, korkusuyla, ihtiyacıyla, alışkanlığıyla, diliyle, hafızasıyla kavrar. Bu yüzden Husserl'in yaşam dünyası hamlesi önemlidir: Bilimi kendi kibrinden indirip insan yaşantısının zeminine çağırır.

Fakat Heterobilim Okulu burada o meşhur soruyu sorar: **Hangi yaşam dünyası?** Avrupa akademisinin yaşam dünyası mı? Üniversite odasında kahvesini içerek kriz üzerine düşünen filozofun yaşam dünyası mı? Orta sınıfın güvenli gündeliği mi? Sömürge coğrafyasının kırılmış dili mi? Deprem görmüş bir şehrin enkaz kokusu mu? Açlıkla sınanan bir evin mutfağı mı? Okul masrafını denkleştiremeyen babanın gece yürüyüşü mü? Annesinin elinden tutup hastane koridorunda bekleyen çocuğun uykulu başı mı?

Yaşam dünyası kavramı doğru kapıyı çalar; fakat kapının ardında tek bir dünya yoktur. Dünyalar vardır. Üst üste binmiş, birbirini ezen, birbirine değmeyen, bazen aynı şehirde birbirinden habersiz yaşayan dünyalar. Bir çocuk için okul, oyun ve merak alanı olabilir; başka bir çocuk için aşağılanma, eksiklik ve korku alanıdır. Bir insan için devlet, düzen demektir; başka biri için soğuk mühür, kaba memur, geciken adalet, bitmeyen dilekçe demektir. Bir cami birine huzur verir; başkasına çocukluğunda maruz kaldığı baskının akustiğini hatırlatır. Bir şehir birine imkân sunar; diğerine kira, kalabalık, yorgunluk ve görünmezlik.

Husserl'in yaşam dünyası, modern bilimin soyutlamalarına karşı güçlü bir itirazdır; ama Heterobilim Okulu açısından yeterince yaralı değildir. Kavram hayatı çağırır, fakat hayatın içindeki eşitsizliği, iktidarı, tarihsel travmayı, coğrafi kaderi, kültürel sömürüyü ve teopolitik basıncı aynı şiddetle taşımaz. Oysa yaşam dünyası denilen şey, masum bir gündeliklik alanı değildir. Gündelik hayat, iktidarın en sessiz biçimde işlediği yerdir. İnsan çoğu zaman büyük ideolojilerle değil, küçük alışkanlıklarla teslim alınır. Sabah okula giden çocuk, yalnızca derse gitmez; müfredatın, disiplinin, sınıfsal farkın, öğretmen bakışının, sınav ekonomisinin içinden geçer. Pazara giden kadın, yalnızca domates almaz; enflasyonun, yoksulluğun, ev içi emeğin, mahcubiyetin ve direnmenin küçük defterini taşır.

Bu nedenle Heterobilim Okulu, yaşam dünyası kavramını genişletmek ister. Yaşam dünyası yalnız algının zemini değil, haysiyetin sınıandığı yerdir. İnsan orada görülür veya ezilir. Çocuk orada korunur veya yaralanır. Yurttaş orada hak sahibi olur veya kapı önünde bekletilen bir dilekçeye dönüşür. Din orada rahmet üretir veya itaat makinesine çevrilir. Eğitim orada ufuk açar veya çocuk ruhunu resmi mürekkebe batırır. Hukuk orada adalet olur veya sadece dosya numarası hâline gelir.

Husserl'in Avrupa bilimleri krizi üzerinden açtığı mesele, aslında daha büyük bir medeniyet krizine uzatılmalıdır. Çünkü kriz yalnızca bilimlerin anlam zeminini kaybetmesi değildir; insanın kendi yaşadığı dünyaya yabancılaştırılmasıdır. Modern insan, kendi evinde kiracı gibi yaşamaya başlamıştır. Dil onun değildir, şehir onun değildir, okul onun değildir, devlet onun değildir, hatta bazen bedeni bile piyasanın, ekranın, ideolojinin ve korkunun işgal alanına dönüşmüştür. Böyle bir dünyada yaşam dünyası, felsefi bir kavram olmaktan çıkar; yaralı bir haritaya dönüşür.

Heterobilim Okulu açısından yaşam dünyası, çocuğun yüzünden, yoksulun sofrasından, mahkeme koridorundan, köy yolundan, kent çöplüğünden, eski mezarlıktan, yıkılmış okul duvarından okunmalıdır. Çünkü hayat en çok orada konuşur. Kavramın kibri azaldığında, eşyanın hafızası artar. Bir soba borusu, bir kırık pencere, bir eski çanta, bir paslı okul zili, bir hastane sırası; bunların hepsi fenomenolojik metindir. Batı felsefesi çoğu zaman büyük kavramlarla konuşur; Heterobilim Okulu ise kavramın yanına çocuğun ayakkabısını koyar. O ayakkabı bazen bütün ontolojiden daha dürüsttür.

Filozof Kirpi: "Yaşam dünyası dediğin şey, filozofun masasında değil; çocuğun çantasında, annenin filesinde, yoksulun suskun ekmeğinde kendini ele verir."

5. Heidegger'in Gelişi — Bilinçten Varlığa Kaçış

Heidegger sahneye çıktığında fenomenolojinin odasındaki hava değişir. Husserl'in bilinç tapınağında her şey titiz, parlak, metodik ve neredeyse laboratuvar temizliğindedir. Heidegger odaya çamurlu ayakkabıyla girer; masanın üstündeki kavramları biraz dağıtır, pencereyi açar, dışarıdan orman kokusu, ölüm serinliği, kaygı, zaman ve unutulmuş varlık sorusu içeri dolar. Artık mesele yalnızca bilincin nesneye nasıl yöneldiği değildir. Daha derinde bir soru vardır: İnsan nasıl bir varlıktır ki dünyayı zaten içinde bulunarak anlar? İnsan önce düşünen bir bilinç midir, yoksa dünyaya atılmış, zamana gömülmüş, ölüme doğru yürüyen bir varoluş mudur?

Heidegger'in Husserl'den ayrıldığı yer burasıdır. Husserl dünyayı bilince verilmişlik tarzı içinde anlamaya çalışır. Heidegger ise insanı dünyadan ayrı duran bir özne gibi düşünmeyi reddeder. İnsan önce bakmaz; yaşar. Önce teorik olarak kavramaz; uğraşır, kullanır, korkar, bekler, kaçar, saklanır, sever, ölümü sezer. İnsan dünya karşısında duran çıplak göz değildir; dünya-içinde-varlıktır. Çekiç onun için önce fiziksel bir nesne değildir; çakmak, yapmak, onarmak, iş görmek içindir. Kapı önce geometrik bir yüzey değildir; girme, çıkma, saklanma, bekletilme ve çağırılma imkânıdır. Dünya, insanın karşısında duran nesnelere deposu değil, içinde yön bulduğu anlam ilişkileri örgüsüdür.

Bu hamle güçlüdür. Çünkü Heidegger modern felsefenin özne merkezli kibrini sarsar. İnsan, kendi bilinciyle evrene tepeden bakan küçük bir tanrı değildir. İnsan atılmıştır. Nerede doğacağını, hangi dili konuşacağını, hangi tarihin içine düşeceğini, hangi ailenin çocuğu olacağını, hangi devletin mührüyle yaşayacağını seçmez. Kendini çoktan başlamış bir hikâyenin ortasında bulur. Bu yüzden Heidegger'in "atılmışlık" düşüncesi, Heterobilim Okulu açısından çok verimli bir kapı açabilir. Çünkü insan sadece varlığa değil, tarihe de atılır; coğrafyaya da atılır; sınıfa, devlete, dine, dile, yoksulluğa, hafızaya, mahalleye de atılır.

Fakat Heidegger bu kapıyı açar, sonra çoğu zaman kapının önündeki kalabalığı içeri almaz. İşte bizim itirazımız burada başlar. Heidegger insanı bilincin cam fanusundan çıkarır; ama onu tarihin pazar yerine, devlet dairesine, okul koridoruna, yoksul sofraya, sömürge haritasına yeterince indirmez. Onun insanı dünya-içinde-varlıktır; fakat bu dünyanın maddi, politik, sınıfsal ve kurumsal çamuru fazla görünmez. Kaygı vardır; ama kaygının kira borcuyla, işsizlikle, polis korkusuyla, sınav sistemiyle, mültecilikle, açlıkla, deprem enkazıyla, teopolitik baskıyla ilişkisi bulanık kalır.

Heidegger'in Dasein'ı derindir; ama nüfus kaydı eksiktir. Dasein nerede doğmuştur? Hangi okulda aşağılanmış? Hangi mahkemede bekletilmiştir? Hangi sınır kapısında titremiştir? Hangi köyden kente savrulmuştur? Hangi devletin resmi yalanlarına maruz kalmıştır? Hangi kutsal kelimelerle kandırılmıştır? Hangi pazar tezgâhında enflasyonu yüzünden okumuştur? Heidegger insanın dünyaya gömülmüşlüğünü anlatırken, bu gömülmüşlüğün tarihsel mezar taşlarını yeterince okumaz. Varlık sorusu büyüktür; ama bazen büyük sorular küçük acıları ezer. Felsefenin dev çanı çalarken, çocuğun ince sesi duyulmaz.

Heterobilim Okulu için Heidegger'in en değerli tarafı, insanı soyut özne olmaktan çıkarmasıdır. En sorunlu tarafı ise onu kimi zaman varlığın sisli ormanında fazla yalnız bırakmasıdır. İnsan yalnızca ölüme doğru varlık değildir; aynı zamanda borca, mahkemeye, okula, devlete, dile, aileye, korkuya, hafızaya, açlığa ve haysiyet mücadelesine doğru varlıktır. Ölüm elbette insanı derinden belirler; fakat bazı insanlar ölmeden önce defalarca kurumsal olarak öldürülür. Bir çocuğun merakı öldürülür. Bir yurttaşın adalet umudu öldürülür. Bir

toplumun düşünme kabiliyeti öldürülür. Bir coğrafyanın hafızası öldürülür. Heidegger ölümden bahseder; Heterobilim Okulu ise yaşayan ölümlerin üretildiği düzenekleri de masaya yatırır.

Heidegger'in gündeliklik ve "herkes" eleştirisi de önemlidir. İnsan kalabalığın içinde kendi varoluş imkânını kaybeder; başkalarının diliyle konuşur, başkalarının korkularıyla yaşar, başkalarının kanaatlerini kendi düşüncesi sanır. Bu tespit hâlâ yakıcıdır. Fakat burada da dikkat gerekir. "Herkes" eleştirisi, halkı küçümseyen aristokratik bir felsefe jestine dönüşmemelidir. Çünkü bazen filozofun yalnızlığı da başka bir sürüdür. Akademik cemaatlerin, entelektüel kliklerin, kavram pazarcılarının, Batı düşüncesi ithalatçıların da kendi "herkes"i vardır. Herkes sadece kahvede oturan kalabalık değildir; bazen konferans salonunda birbirine dipnot gösteren cübbeli kalabalıktır.

Bu yüzden Heidegger'i okumak gerekir; ama onun büyüüne kapılıp varlık ormanında kaybolmamak şartıyla. O, düşünceye derinlik verir; fakat Heterobilim Okulu o derinliğe yeryüzü sertliği eklemek zorundadır. Varlık sorusu, çocuk sorusuyla, adalet sorusuyla, devlet sorusuyla, ekmek sorusuyla, coğrafya sorusuyla birlikte düşünülmezse eksik kalır. Çünkü insan yalnızca varlığı anlayan varlık değildir; ezilen, kandırılan, direnen, utanan, susan, başkaldıran ve haysiyet arayan varlıktır.

Filozof Kirpi: "Heidegger insanı bilincin kafesinden çıkardı; fakat onu bazen varlığın ormanında fazla yalnız bıraktı. Oysa insanın ayağına yalnız zaman değil, devletin ve tarihin çamuru da bulaşır."

6. Dasein'in Eksik Nüfus Kaydı

Heidegger'in **Dasein** kavramı, felsefenin ortasına bırakılmış ağır bir taş gibidir. "Orada-varlık" diye çevrilir çoğu zaman; fakat bu çeviri bile kavramın içindeki tuhaf gerilimi tam taşımaz. Dasein, insanı yalnızca düşünen bir özne olarak değil, zaten bir dünyada bulunan, o dünyada anlam kuran, kaygılanan, seçim yapan, ölüme doğru var olan bir varlık olarak kavrar. Bu yüzden Heidegger, modern felsefenin soyut insanını parçalar. İnsan artık evrene dışarıdan bakan soğukkanlı bir bilinç değildir; dünyanın içine atılmış, kendi varlığını mesele eden, gündelik hayatın gürültüsünde kaybolan, bazen kendi imkânını üstlenen, bazen "herkes" in ağzıyla konuşan bir varoluştur.

Buraya kadar iyi. Hatta çok iyi. Çünkü insanı kuru akıl heykelinden çıkarıp kaygının, zamanın, ölümün, dünyanın içine yerleştirmek büyük bir felsefi hamledir. Heidegger, insanın dünyayla ilişkisini teorik bilgi üzerinden değil, varoluşsal açıklık üzerinden düşünür. İnsan önce nesnelere tanıyan bir göz değildir; iş gören, alışan, yönelen, korkan, bekleyen, kaçan, tutunan, bozulan, ölen bir varlıktır. Bir çekiç, önce fizik dersinin nesnesi değildir; duvara çivi çakma imkânıdır. Bir yol, önce harita çizgisi değildir; eve dönüş, sürgün, kaçış, kavuşma veya kaybolma ihtimalidir. Bir ev, önce mimari yapı değildir; sığınma, mahremiyet, çocukluk, korku, baba gölgesi, anne sesi ve bazen de aile içi suskunluk mekânıdır.

Fakat Heterobilim Okulu'nun itirazı tam burada başlar: Dasein'in nüfus kaydı eksiktir. Bu "orada" neresidir? Hangi ülke, hangi şehir, hangi mahalle, hangi sınıf, hangi aile, hangi okul, hangi devlet, hangi tarih? İnsan "dünyada" bulunur; ama dünya homojen bir alan değildir. Herkes aynı dünyaya atılmaz. Kimi insan dünyaya güvenli bir evde, kitap kokusu içinde, mülkiyetin verdiği rahatlıkla gelir. Kimi insan rutubetli bir odada, borç içinde, kavga sesleriyle, eksik beslenmeyle, kötü okul sistemiyle, devletin hoyrat yüzüyle tanışarak büyür. İkisi de Dasein'dir; ama aynı biçimde "orada" değildir.

Heidegger'in Dasein'i derindir; fakat çoğu zaman sınıfsız, coğrafyasız, çocuksuz, yoksulluksuz, bürokrasisiz, sömürsüz ve devletsiz görünür. Sanki insan sadece varlıkla, zamanla, ölümlerle ve kendi sahiçilik imkânıyla boğuşur. Oysa insan çoğu zaman bunlardan önce kira sözleşmesiyle, okul müdürüyle, mahkeme kalemiyle, hastane sırasıyla, sınav puanıyla, patronun bakışıyla, mahalle baskısıyla, aile suskunluğuyla, kutsal kelimelerin

istismarıyla boğuşur. Ölüm insanın en büyük ontolojik sınırıdır; doğru. Fakat bazı düzenler insanı ölmeden önce küçük küçük öldürür. Merakını öldürür, haysiyetini öldürür, dilini öldürür, cesaretini öldürür, adalet duygusunu öldürür.

Dasein, "orada-varlık" ise, bu "orada"nın haritası çıkarılmalıdır. İnsan yalnızca varlığa atılmaz; devlete atılır, dile atılır, sınıfa atılır, tarihe atılır, coğrafyaya atılır, aileye atılır, inanç düzeneklerine atılır. Bir çocuk dünyaya geldiğinde yalnızca var olmaz; bir soyadı alır, bir kimlik numarası alır, bir din hanesinin gölgesine düşer, bir müfredat tarafından biçimlendirilir, bir ülkenin krizlerini sırtına yüklenir. Henüz konuşmadan önce bile tarih onun beşiğinin başında nöbet tutar. İşte Heidegger'in büyük eksikliği burada görünür: Dasein'in varoluşsal açıklığını görür; fakat bu açıklığın içine yerleşmiş tarihsel tahakkümü yeterince sert biçimde deşmez.

Heterobilim Okulu açısından insan, "orada-varlık" olduğu kadar "yarada-varlık"tır da. Çünkü her "orada" bir yara taşır. Anadolu'da doğmak başka bir atılmışlıktır; Berlin'de doğmak başka. Bir köy okulunda büyüme başka, seçkin bir kolejde büyüme başka. Bir çocuğun eline oyuncak yerine erken yaşta sorumluluk verilmesi başka, başka bir çocuğun dünyayı güvenli bir oyun alanı sanması başka. Felsefe bu farkları görmeden insan hakkında konuştuğunda, insanı evrensel kavramın içine tıkar; sonra da o kavramın genişliğine hayran kalır. Oysa geniş kavram bazen dar hayatları görünmez kılar.

Dasein'in eksik nüfus kaydı tamamlanmalıdır. Bu kayıt sadece doğum yeriyle dolmaz; korkularla, suskunluklarla, yasaklarla, mahcubiyetlerle, miras alınmış yenilgilerle, öğrenilmiş itaatlerle, unutulmuş isyanlarla, bastırılmış hafızalarla dolar. Bir yurttaşın devlet kapısında küçülmesi fenomenolojik bir olaydır. Bir öğrencinin öğretmen karşısında sesini yutması ontolojik bir veridir. Bir annenin pazarda fiyatlara bakıp hiçbir şey almadan eve dönmesi varoluşsal bir sahnedir. Bir toplumun yıllarca kutsal kelimelerle kandırılması yalnız siyasal sorun değildir; insanın dünyada bulunma tarzını bozan derin bir varlık yarasıdır.

9

Heidegger bize insanın dünyaya gömülü olduğunu öğretti; Heterobilim Okulu ise soruyu keskinleştirir: Hangi dünyaya, kimin kurduğu dünyaya, hangi iktidarın bekçilik ettiği dünyaya, hangi hafızanın susturulduğu dünyaya? Çünkü dünya sadece açılan bir anlam ufku değildir; bazen kapatılan kapıdır, yırtılan dilekçedir, susturulan çocuktur, yarım bırakılan hayaldir. Dasein'in sahiçiliği, bu somut karanlıklarla yüzleşmeden kurulamaz.

Filozof Kirpi: "Dasein'in nüfus cüzdanına yalnız varlık yazarsan, çocuğun yoksulluğunu, annenin suskunluğunu, devletin gölgesini ve tarihin paslı mührünü silmiş olursun."

7. Otantiklik — Asil Yalnızlık mı, Sosyal Körlük mü?

Heidegger'in otantiklik meselesi, modern insanın kalabalık içinde kendini kaybetmesine karşı açılmış derin bir yarıktır. İnsan çoğu zaman kendi hayatını yaşamaz; başkalarının diliyle konuşur, başkalarının korkusuyla susar, başkalarının ölçüsüyle utanır, başkalarının onayıyla sevinir. Heidegger'in "das Man" dediği o anonim herkes alanı, insanı sinsice yutar. "Herkes böyle yapıyor", "herkes böyle düşünüyor", "herkes buna inanıyor", "herkes susuyorsa sen de sus" denilen yerde insan kendi varoluş imkânını başkasının ayakkabısıyla yürümeye başlar. Ayakkabı ayağı vurur; fakat kalabalık alkışladığı için insan acısını bile kendi acısı sanamaz.

Bu tespit hafife alınamaz. Çünkü modern toplum, bireye özgürlük vaat ederken onu görünmez kalıplara bağlar. Reklam, medya, ideoloji, aile, mahalle, akademi, dinî cemaat, siyasal parti, piyasa, sosyal medya; hepsi insana kendi sesini verdiğini söylerken çoğu zaman onun ağızına hazır cümleler yerleştirir. İnsan konuştuğunu sanır, ama çoğu zaman konuşturulur. Düşündüğünü sanır, ama çoğu zaman önceden paketlenmiş kanaatleri dolaşıma sokar. Heidegger'in otantiklik arayışı bu bakımdan önemlidir: İnsanı "herkes" in gevşek sıcaklığından çıkarıp kendi varoluşunun sert soğuşuna çağırır.

Fakat Heterobilim Okulu burada temkinli durur. Çünkü otantiklik fikri, dikkat edilmezse asil bir yalnızlık fantezisine dönüşebilir. İnsan kalabalıktan kaçarken toplumsal sorumluluktan da kaçabilir. "Ben kendi varlığımı üstleniyorum" diyen kişi, bazen sadece başkalarının acısından uzak durmak için felsefî bir kılıf bulur. Kendini gerçekleştirme, kendi imkânını üstlenme, sahici varoluş, kendi ölümüne doğru yaşama gibi kavramlar, eğer adalet, çocuk, yoksulluk, emek, devlet şiddeti ve tarihsel sorumlulukla temas etmezse, entelektüel bir iç dekorasyona dönüşür. Duvara güzel tablo asılmıştır; ama evin temeli çürüktür.

Heidegger'in "herkes" eleştirisinde de tehlikeli bir damar vardır. Kalabalığın sıradanlığına karşı uyarı yerindedir; fakat halkı, gündelik hayatı, sıradan insanı tepeden görmeye başladığında bu eleştiri aristokratik bir burun kıvırmaya dönüşür. Oysa "herkes" yalnız pazarda, kahvede, sokakta, apartman toplantısında bulunmaz. Akademide de herkes vardır. Kavram ezberleyen profesörlerde de herkes vardır. Batı düşüncesini tercüme edip derinlik satan entelektüel simsarlarında da herkes vardır. Sadece televizyon yorumcusu değil, dipnot efendisi de herkesleşebilir. Hatta bazen en tehlikeli herkes, kendisini "herkesten farklı" sanan seçkin sürüdür.

Heterobilim Okulu bu noktada otantikliği yeniden düşünmek zorundadır. Sahicilik yalnız içsel bir cesaret meselesi değildir; dünyaya karşı alınan ahlâkî pozisyonudur. İnsan kendini ancak başkasının yarasına bakabildiği ölçüde sahici kılar. Kendi ölümünü düşünen insan derinleşebilir; fakat başkasının açlığını, çocuğun korkusunu, yoksulun mahcubiyetini, devlet kapısında ezilen yurttaşın yüzünü görmüyorsa, o derinlik biraz mağara rutubetidir. Sahicilik, sadece kalabalığın dilinden kurtulmak değildir; kalabalığın içinde ezilenin sesini duyabilmektir.

Bu yüzden Heterobilim Okulu açısından otantiklik, "ben kendim oldum" cümlesinden ibaret değildir. Kendin olmak ne demektir? Hangi kendilik? Piyasanın cilaladığı kendilik mi? Sosyal medyanın pazarladığı kişisel marka mı? Akademinin ödüllendirdiği steril entelektüel kimlik mi? Teopolitik düzenin makbul kul olarak biçimlendirdiği itaatkâr benlik mi? İnsan, kendi sandığı şeyin içine kaç tane iktidar eli girdiğini bilmeden sahici olamaz. Sahicilik önce bu elleri fark etmektir. Zihne vurulmuş mühürleri, dile yerleştirilmiş korkuları, kalbe öğretilmiş sahte suçlulukları, bedene kazanmış itaat reflekslerini teşhis etmektir.

Heidegger'in otantiklik fikri ölümle yakından ilişkilidir. İnsan kendi ölümünü başkasına devredemez; ölüm en kişisel imkândır. Bu doğrudur. Fakat Heterobilim Okulu burada başka bir şey ekler: İnsan sadece kendi ölümüyle değil, başkasının yok sayılmış hayatıyla da yüzleşmelidir. Ölüm bireysel olabilir; ama haysiyet toplumsaldır. Kendi ölümünü düşünen filozof, eğer yaşayan çocukların ruhsal ölümünü, eğitimin merak öldüren düzenini, hukukun adalet öldüren gecikmesini, siyasetin ahlâk öldüren hırsını görmüyorsa, sahicilik yarım kalır. Hatta bazen bu yarım sahicilik, kendine hayran bir yalnızlık biçimine döner.

Otantiklik, insanı kalabalığın gevezeliğinden kurtarabilir; ama onu adaletin diline ulaştırmıyorsa eksiktir. Heterobilim Okulu'nun sahicilik anlayışı daha yerden, daha sert, daha ahlâkîdir. Sahici insan, yalnızca kendi varlığını üstlenen insan değildir; dünyanın yalanına itiraz eden, çocuğun haysiyetini koruyan, mazlumun sesini duyan, kutsal kavramların arkasına saklanan iktidarı teşhir eden insandır. Sahicilik, yalnız kalabilme cesareti kadar, kalabalığın içinde doğru yerde durabilme ahlâkıdır.

Filozof Kirpi: "Sahici olmak kalabalıktan kaçmak değil; kalabalığın ezdiği çocuğun yanında, herkes susarken kendi sesini kirlenmeden durabilmektir."

8. Heidegger'in Politik Lekesi — Varlık Sorusu Ahlâkı Kurtarmaya Yetmediğinde

Heidegger'in düşüncesiyle yüzleşen herkes, sonunda o karanlık kapının önüne gelir: Nazi dönemiyle kurduğu ilişki. Bu kapının önünde ya dürüstçe durulur ya da felsefî incelik bahanesiyle yan sokaktan kaçılır.

Kaçan çoktur. Çünkü büyük filozofların büyük lekeleri, akademik vicdanı rahatsız eder. Bir yanda varlık sorusunu yeniden açmış, Batı metafiziğinin unutkanlığını sarsmış, insanı dünya-içinde-varlık olarak düşünmüş bir zihin vardır. Öte yanda bu zihnin, 20. yüzyılın en karanlık siyasal kötülüklerinden biriyle kurduğu temas durur. Bu temas, geçirilecek biyografik bir dipnot değildir; düşüncenin ahlâkî sınavıdır.

Heidegger savunucuları çoğu zaman şöyle bir yol izler: Filozofun politik hatası ayrı, felsefesi ayrıdır. Bu cümlede kısmi bir doğruluk bulunabilir; çünkü hiçbir düşünür tek bir politik tercihe indirgenemez. Fakat bu ayrımı mutlaklaştırmak, felsefeyi steril bir müzeye kapatır. Düşünce hayattan tamamen bağımsız değilse, filozofun politik körlüğü de kavramlarının üstüne gölge düşürür. Varlık, tarih, kader, halk, köken, toprak, başlangıç, otantiklik gibi kavramlar zaten siyasal olarak kullanılmaya çok elverişlidir. Bu kavramların hangi tarihsel iklimde, hangi arzularla, hangi körlüklerle yan yana geldiğine bakmadan Heidegger'i okumak, yarısı silinmiş bir mezar taşını çözmeye çalışmak gibidir.

Heterobilim Okulu açısından asıl mesele şudur: Bir insan varlığı bu kadar derin düşünebilir de insan onurunun açık yıkımı karşısında nasıl bu kadar karanlık bir yanılgıya düşebilir? Bu soru ucuz bir ahlâkçılık değildir. Tam tersine, felsefeyi kavram konforundan çıkarıp vicdanın çıplak meydanına çağırır. Çünkü düşüncenin büyüklüğü, insanı ahlâkî sorumluluktan muaf kılmaz. Hatta büyük düşünce, büyük sorumluluk doğurur. Derin kavramlar kuran bir zihnin politik kötülüğü tanıyamaması, sıradan bir yanılgıdan daha vahimdir. Çünkü burada cehalet değil, sofistike körlük vardır.

Heidegger'in politik lekesi bize şunu öğretir: Ontoloji, etikle sınanmadığında karanlık bir ihtişama dönüşebilir. Varlık üzerine büyük cümleler kurmak, insan yüzüne bakmayı garanti etmez. Ölümü derin düşünmek, öldürülenlerin hakkını duymaya yetmez. Gündelikliğin gevezeliğini eleştirmek, iktidarın ölümcül gevezeliğini teşhis etmeyi sağlamaz. Hatta bazen filozof, sıradan insanın kolayca sezdiği kötülüğü kavramsal sis içinde kaybeder. Pazardaki kadın, askerın postalındaki tehlikeyi görebilir; büyük filozof ise "tarihsel kader" deyip aynı postala metafizik anlam yükleyebilir. İşte felsefenin bazen düştüğü çukur budur: Kötülüğe felsefî derinlik kazandırmak.

Burada Heterobilim Okulu çok sert konuşmalıdır. Çünkü Doğu toplumlarının, Türkiye'nin, İslam dünyasının, sömürge görmüş coğrafyaların Batı düşüncesi karşısında en büyük zaaflarından biri, Batılı kavramı kutsal emanet gibi taşımasıdır. Heidegger derin diye, lekesi buharlaşmaz. Husserl kurucu diye, Avrupa-merkezci ufku görünmez olmaz. Frankfurt Okulu eleştirel diye, kendi seçkinci körlüklerinden muaf değildir. Yapısalcılık dili çözdü diye, insanın sıcak yarısını tam duymaz. Postyapısalcılık iktidarı deşti diye, bazen sorumluluğu dağıtır. Heterobilim Okulu'nun görevi, bu okulları yakmak değil; üzerlerindeki sahte dokunulmazlık zırhını sökmektir.

Heidegger vakası, düşünce tarihinde şu acı gerçeği gösterir: Kavramsal derinlik ahlâkî derinlik demek değildir. İnsan varlığın unutuluşunu teşhis edebilir; fakat komşusunun acısını unutabilir. Metafiziğin tarihini çözebilir; ama kendi çağının zulmünü yanlış okuyabilir. Dilin varlığın evi olduğunu söyleyebilir; ama o evin kapısından kovulanların sesini duymayabilir. Bu yüzden düşünce, yalnız kendine bakarak temizlenemez. Düşünceye dışarıdan çocuk sesi, yoksul sofrası, mahkeme bekleyişi, sürgün yolu, mezarlık sessizliği, yanmış şehir kokusu gerekir. Aksi hâlde kavram kendi güzelliğine âşık olur; aynanın karşısında saçını tarayan bir felakete dönüşür.

Heidegger'in politik lekesini konuşmak, felsefeyi iptal etmek değildir. Tam tersine, felsefeyi ciddiye almaktır. Çünkü ciddiye alınmayan düşünür eleştirilmez; sadece vitrine konur. Heidegger vitrinden indirilmelidir. Masaya yatırılmalı, kesilmeli, dokuları ayrılmalı, güçlü damarlarıyla zehirli pıhtıları birbirinden seçilmelidir. Dasein, dünya-içinde-varlık, kaygı, ölüm, gündeliklik ve otantiklik hâlâ okunabilir; fakat bu okuma ahlâkî bir alarm sistemiyle yapılmalıdır. Her büyük kavramın yanına şu soru konmalıdır: Bu kavram insanı özgürleştiriyor mu, yoksa karanlık bir iktidara metafizik cila mı sürüyor?

Heterobilim Okulu açısından felsefenin sınavı, yalnız doğru düşünmek değildir; doğru yerde durmaktır. Doğru yerde durmayan düşünce, ne kadar derin olursa olsun, bir gün zalimin gölgesinde serinler. Heidegger bize bu tehlikeyi gösterir. Varlık sorusu büyüktür; fakat insan haysiyetinden büyük değildir. Kavram derindir; fakat çocuğun yüzünden daha derin değildir. Toprak, köken, kader, tarih gibi kelimeler düşünceye ağırlık verebilir; fakat dikkat edilmezse zorbalığa soylu üniforma da dikebilir.

Filozof Kirpi: "Varlığı derin düşünen akıl, insan onurunun çığılığını duymuyorsa, felsefe yapmıyor; karanlığa cilalı bir kürsü kuruyordur."

9. Fenomenolojinin Hakkını Teslim Etmek — Düşmanı Aptal Sanmamak

Bir düşünce okulunu eleştirirken en kolay yol, onu karikatüre çevirmektir. Karikatür rahattır; rakibin burnunu büyütür, gözünü küçültür, kulağını yamurtur, sonra da "işte budur" diye kahkahasını atar. Fakat düşünce böyle yapılmaz. Heterobilim Okulu'nun Batı eleştirel okullarıyla hesabı, kahvehane kabadayılığı değildir. Ne Frankfurt Okulu'nu, ne yapısalcılığı, ne postyapısalcılığı, ne fenomenolojiyi "bunlar zaten boş" diyerek çöpe atabiliriz. Böyle yapan adam düşünce yapmaz; kendi cehaletine millî marş besteler.

Fenomenolojinin hakkını teslim etmek gerekir. Husserl, modern bilimin insan deneyimini kurutmasına karşı ciddi bir itiraz geliştirmiştir. Dünya yalnızca dışarıdaki nesnelere toplamı değildir. İnsan, dünyayla anlam ilişkisi kurar. Bir şey bize sadece fiziksel biçimiyle görünmez; beklentiyle, hafızayla, korkuyla, alışkanlıkla, arzu ve yönelimle görünür. Bu, felsefe tarihinde büyük bir kırılmadır. Çünkü insanı kaba nesnelikten kurtarır. Taş sadece taş değildir; bazen evin yıkıntısıdır, bazen mezar başıdır, bazen çocuğun cebinde sakladığı küçük bir hatıradır. Fenomenoloji, bu anlam katmanlarını düşüncenin konusu hâline getirir.

Husserl'in "şeylerin kendisine dönelim" çağrısı da hâlâ değerlidir. Çünkü insan çoğu zaman şeylere değil, şeyler hakkındaki ezberlerine bakar. Devlet dediğinde adaleti değil otoriteyi, okul dediğinde çocuğu değil müfredatı, din dediğinde ahlâki değil ritüeli, insan dediğinde haysiyeti değil kimliği görür. Fenomenoloji, bu otomatik görme biçimlerine fren koyar. İnsana "bakmayı yeniden öğren" der. Bu çağrı küçümsenemez. Çünkü modern dünyanın en büyük hastalıklarından biri, çok görüp az fark etmektir. Ekran çağında göz yorulur, ama idrak açılmaz. Her şey görünür olur; hakikat yine de saklanır.

Heidegger'in katkısı da basit değildir. O, insanı bilincin soğuk odasından çıkarıp dünyaya, zamana, kaygıya, ölüme ve gündelik hayata yerleştirmiştir. İnsan yalnızca bilen bir özne değildir; yürüyen, bekleyen, korkan, kullanan, bozulan, alışan, kaçan, ölüme doğru yaşayan bir varlıktır. Bu bakış, modern özne kibri için sert bir tokattır. Heidegger bize insanın dünyaya dışarıdan bakmadığını, zaten dünyanın içinde bulunduğunu hatırlatır. Bu hatırlatma önemlidir. Çünkü insanı tarih dışı, mekân dışı, beden dışı, ölüm dışı bir akıl heykeline çeviren her yaklaşım sonunda insana ihanet eder.

Fenomenoloji sonraki birçok düşünce hattını da beslemiştir. Varoluşçulukta, hermenötikte, edebiyat eleştirisinde, psikolojide, beden düşüncesinde, mimarlıkta, din felsefesinde, sosyolojide izleri vardır. Merleau-Ponty'nin beden vurgusu, Gadamer'in anlama meselesi, Sartre'ın varoluşçu gerilimi, Levinas'ın yüz ve etik hassasiyeti, Ricoeur'ün yorum ufku; bunların arkasında fenomenolojik damarın değişik biçimleri hissedilir. Yani fenomenoloji küçük bir okul değildir; modern düşüncenin sınır sistemlerinden biridir. Onu anlamadan 20. yüzyıl düşüncesini anlamak eksik kalır.

Fakat hakkını teslim etmek, önünde diz çökmek değildir. Heterobilim Okulu'nun farkı burada başlar. Biz Batı düşüncesini ya tapınak ya çöplük olarak görmeyiz. Bu iki tavır da zihinsel tembelliktir. Tapınak yapan ezilir, çöplük yapan cahilleşir. Doğru tavır, cerrahi tavidir. Açarsın, bakarsın, damarı ayırırsın, pıhtıyı görürsün, işe

yarayan organı korursun, zehirli dokuyu kesersin. Fenomenolojinin deneyim, bilinç, dünya, varlık ve anlam konusunda açtığı kapılar önemlidir; fakat bu kapıların hangi coğrafyalara kapalı kaldığını da sormak gerekir.

Çünkü fenomenoloji, güçlü taraflarına rağmen çoğu zaman fazla Avrupaî bir iç mekânda düşünür. Orada düşünce zariftir, kavram incedir, yöntem disiplinlidir; ama dünyanın kırık dökük eşyası içeri girince huzursuzluk başlar. Bir köy okulunun rutubeti, bir işçinin sabah yorgunluğu, bir annenin pazar dönüşü sessizliği, bir çocuğun devlet karşısında küçültülmüş merakı, bir toplumun teopolitik kandırılmışlığı, bir mahkeme koridorunun adaleti geciktiren kokusu; bunlar fenomenolojinin klasik metinlerinde çoğu zaman merkezde değildir. İşte Heterobilim Okulu, bu eksik merkezin peşindedir.

Fenomenolojiden öğrenilecek şey çoktur: Bakmayı ağırlaştırmak, deneyimi ciddiye almak, insanı nesneye indirgememek, gündelik dünyanın anlam dokusunu görmek, varoluşu soyut şemalara kurban etmemek. Fakat fenomenolojiye öğretilen şey de vardır: Deneyim tarih taşır. Bilinç sınıf taşır. Dünya iktidar taşır. Varlık coğrafya taşır. Gündelik hayat masum değildir; kurumlarla, korkularla, yalanlarla, alışkanlıklarla ve bastırılmış isyanlarla örülüdür. Bir felsefe bu katmanları görmediğinde derin kalabilir, ama adil olamaz.

Heterobilim Okulu bu yüzden fenomenolojiye düşman değildir; onun eksik bıraktığı dünyayı masaya çağırır. Husserl'in bilincine çocuk yüzü ekler. Heidegger'in Dasein'ına nüfus kaydı, sınıf, devlet, mezarlık, okul, pazar, mahkeme ve yoksul sofrası ekler. Yaşam dünyasını sadece teorik bir zemin olarak değil, haysiyetin sınıandığı yer olarak okur. Çünkü düşüncenin değeri, yalnız kavram kurma gücüyle ölçülmez; yaraya yaklaşma cesaretiyle de ölçülür.

Filozof Kirpi: "Rakibini aptal sanan akıl, kendi cehaletine taht kurar; düşünce, düşmanın kuvvetini görüp yine de neşteri titretmeden vurabilmektir."

13

10. Heterobilim Okulu'nun Fenomenolojiye Cevabı — Yersel Fenomenoloji Mümkün mü?

Fenomenoloji bize bakmayı öğretti; Heterobilim Okulu ise bakışın nereye basacağını sormak zorunda. Çünkü bakışın da ayağı vardır. Bazı bakışlar mermer zeminde yürür, bazıları çamura batar. Husserl'in bilinci şeylere yöneldi, Heidegger'in Dasein'ı dünyaya atıldı; fakat Heterobilim Okulu bu yönelimin ve atılmışlığın üzerine şu soruyu koyar: İnsan hangi toprağa, hangi tarihe, hangi devlete, hangi dil yarasına, hangi çocukluk korkusuna, hangi yoksulluk kokusuna, hangi kutsal istismarına atılmıştır? Bu soru sorulmadan fenomenoloji eksik kalır. Çünkü insan yalnızca dünyayı yaşamaz; dünya tarafından işlenir, çizilir, kırılır, biçimlendirilir, bazen de içten içe çürütülür.

Yersel fenomenoloji dediğimiz şey, işte bu eksikliğe verilen cevaptır. Burada "yersel" kelimesi folklorik bir süs, yerli malı haftası romantizmi, kavramsal taşra hamaseti değildir. Yersel olan, insanın yaşadığı dünyanın somut ağırlığıdır. Toprak, kurum, şehir, çocukluk, pazar, okul, mahkeme, cami, mezarlık, hastane, devlet dairesi, köy yolu, apartman boşluğu, sınır kapısı, televizyon sesi, müfredat kokusu, aile suskunluğu, resmi evrak ve pazar filesi bu düşüncenin veri alanına girer. Fenomenoloji şeylerin bilince nasıl görüldüğünü soruyordu; yersel fenomenoloji, şeylerin hangi tarihsel kuvvetler tarafından o hâle getirildiğini de sorar.

Bir okul sırasını düşünelim. Klasik fenomenolojik dikkat, o sıranın öğrenci için nasıl verildiğine, nasıl yaşandığına, hangi anlam ufku içinde belirdiğine bakabilir. Bu önemlidir. Fakat yersel fenomenoloji orada durmaz. O sıraya oturan çocuğun sınıfsal konumunu, evdeki sessizliği, babanın işsizliğini, annenin pazardan eksik dönüşünü, öğretmenin bakışındaki ayrımcılığı, müfredatın zihne vurduğu resmi kalıbı, sınav sisteminin merakı nasıl öğüttüğünü de görür. Çünkü sıra sadece sıra değildir; çocuk bedeninin devlet, sınıf, aile ve gelecek kaygısı tarafından hizaya sokulduğu küçük bir varlık sahnesidir.

Bir mahkeme koridorunu düşünelim. Orada bekleyen insan için koridor yalnız mimari boşluk değildir. Geciken adaletin soğuk nefesidir. Devletle yurttaş arasındaki mesafenin taş, cama, dosyaya, numaratóre ve memur sesine dönmüş hâlidir. Yersel fenomenoloji bu bekleyişi yalnız öznel bir yaşantı olarak okumaz; hukukun toplumsal karakterini, adalet fikrinin nasıl bürokratik çamura saplandığını, insan haysiyetinin nasıl dosya numarasına çevrildiğini de hesaba katar. Çünkü deneyim, bireyin içinde başlayıp biten bir buhar değildir; kurumların insan ruhuna bastığı mühürdür.

Heterobilim Okulu'nun fenomenolojiye cevabı bu yüzden iki yönlüdür. Bir yandan fenomenolojinin bakış terbiyesini alır: acele hüküm verme, şeyin görünüşüne dikkat et, yaşantının iç dokusunu küçümseme. Öte yandan fenomenolojinin steril tarafını kırar: bilinci tarihsiz bırakma, varlığı coğrafyasız düşünme, yaşam dünyasını Avrupa salonuna kapatma, Dasein'ı nüfus kayıtsız gezdirme. İnsan soyut bir açıklık değildir; doğum yeri vardır, mezarlığı vardır, korktuğu kurumlar vardır, utandığı yoksulluğu vardır, kandırıldığı kutsal kelimeler vardır, direnmek istediği ama çoğu zaman adını koyamadığı bir haysiyet arzusu vardır.

Yersel fenomenoloji, Batı felsefesini reddetmez; onu indirir. Yüksek kürsüden indirir, çocuğun yanına oturtur. Kavramı pazara götürür, mahkeme kapısında bekletir, köy okulunun rutubetli duvarına yaslar, deprem enkazının başında susturur, cami hoparlöründen yayılan itaat diline karşı vicdan terazisine çağırır. Düşünce ancak böyle sınanır. Çünkü düşünce yalnız başka düşüncelerle tartıştığında zeki olabilir; fakat hayatla tartışmadığında ahlâksızlaşma riski taşır. En parlak kavram bile çocuğun korkusu karşısında hesap vermelidir.

Bu yaklaşımda fenomen, yalnız bilince görünen şey değil, haysiyetin imtihan sahnesidir. Pazar filesi bir fenomendir; çünkü ekonominin aile içindeki mahcubiyetini taşır. Okul zili bir fenomendir; çünkü çocukluk zamanını devlet ritmine bağlar. Kimlik kartı bir fenomendir; çünkü insanın varlığını resmî tanınmaya mahkûm eder. Mezar taşı bir fenomendir; çünkü ölümün toplumsal hafızaya nasıl yazıldığını gösterir. Cami kapısı bir fenomendir; çünkü rahmet ile iktidar arasındaki gerilimi bazen aynı eşikte toplar. Böyle bakıldığında dünya, felsefe kitabından daha kalın bir metne dönüşür.

Husserl "şeylerin kendisine" dönmek istedi. Heidegger "varlığın anlamını" yeniden sordu. Heterobilim Okulu ise şunu söyler: Şeylere dönelim, evet; ama onların üstündeki kanı, teri, devlet mührünü, çocuk parmak izini, yoksul nefesini, tarih tortusunu da görelim. Varlığı soralım, evet; ama varlığın hangi kurumlarda ezildiğini, hangi okullarda kurutulduğunu, hangi mahkemelerde geciktirildiğini, hangi kutsal sloganlarla kandırıldığını da soralım. Çünkü düşünce, yalnız derin olmakla yetinirse kuyuda yaşar; adil olmak istiyorsa yeryüzüne çıkmalıdır.

Yersel fenomenoloji, Heterobilim Okulu'nun felsefeye açtığı yeni kapıdır. Bu kapıdan giren düşünce, Batı'yı ezbere düşman saymaz; fakat Batı'nın kavramlarını kendi coğrafyasının efendisi de yapmaz. Onları sorgular, ezer, yoğurur, yerin acısıyla yeniden pişirir. Çünkü düşünce ithal edilince aksesuar olur; yaradan geçince karakter kazanır.

Filozof Kirpi: "Hakikat gökten inen kavramla değil; çocuğun çantasında, annenin filesinde, mahkeme koridorunda ve toprağın yarasında sınınan düşünceyle konuşur."